

ԿՐԹՆԱԿԱՆ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԿՈՉՈՒՄԸ

(Պատմական լուսոյ մէջ)

Բոլոր կրօնների պատկը քրիստոնէութիւնն է։ Որովհետեւ կրօններից ոչ մէկը բարոյական կատարելութեան այնպիսի դադափար չէ տուել, ինչպէս քրիստոնէութիւնը։ Այգ կատարելութեան թանձրացեալ պատկերը Յիսուսի անձնաւորութիւնն է, իսկ մշտական կենդանարար աղբիւրը Նորա աւետարանը։ Մարդկութեան առաջ դրուած հոգեւոր այս անգնահատելի գանձը իւր իսկութեամբ և մաքրութեամբ ըմբռնելու համար՝ թողնենք քրիստոսաբանական վէճերն ու դաւաբանական ձեւակերպութիւնները, որ ոչ մասնագէտների համար ըստ ամենայնի հասկանալի չէ, և մեր հոգու մէջ պատկերացնենք միայն աւետարանի Յիսուսը և Նորա յարաբերութիւնն առ Աստուած։ Եւ ահա մեր առաջ կանգնած կտեսնենք մարդկանցից սուրբն ու մաքուրը, որ երբ և իցէ ապրել է այս մեղաւոր երկրագնդի վերայ։ Ի՞նչ է Նորա մեծութեան, գերբնականութեան խորհուրդը բնականութեան մէջ, եթէ կարելի է այսպէս արտայայտել։ Միմիայն Նորա կրօնական զգացմունքը, որով Նորա շունչն ու հոգին, կամքն ու գործը, Նորա ամբողջ էութիւնը ստորագրուած էր Աստուծոյ կամքին՝ այսինքն բացարձակ արդարութեան, սիրոյ և ճշմարտութեան չափին։ Կրօնն ու բարոյականութիւնը, մարդասիրութիւնն ու կարեկցութիւնն անբաժանելի միութիւն են կազմում Նորա անձնաւորութեան և քարոզած աւետարանի մէջ։ սէր առ Աստուած և առ ընկերը՝ ահա քրիստոնէական կրօնի էութիւնը։

Քրիստոնէութեան մարմնացումն ու ներկայացուցիչը պատմութեան մէջ եկեղեցին է։ Քրիստոս ինքը կազմակերպուած եկեղեցի չէ հիմնել, բայց բնական էր Նորա

այդպիսի զարգացումը, եկեղեցին իւր նուիրապետական և համայնական կազմակերպութեամբ, իւր կրթական և բարեգործական հաստատութիւններով, քարոզով և աստուածապաշտութեամբ . . . միայն մի բարձրագոյն նպատակի արդիւնք է, — սրբազան մի մարդկութիւն դաստիարակել արժանի Յիսուսի անուան, արժանի նրա եղբայրակցութեան և Աստուծոյ որդեգրութեան: Նա աւետարանական ճշմարտութիւնների մատակարարն է հօտի համար, և ձգտում է այդ սկզբունքները կեանքի հիմնաքար դարձնել: Ինչպէս քրիստոնէութեան Հիմնադրի առաջին խօսքը ապաշխարութեան կամ ներքին վերածնութեան քարոզն էր, հօգեւոր փրկութեան և յաւիտենական կեանքի աւետիսը, այդպէս եղել է և գաղափարական եկեղեցւոյ համար և պիտի լինի, եթէ իւր նպատակից չէ շեղում: Նա կամենում է ճշմարտութեան անչէջ լապտեր դարձնել մարդկային հոգին. որպէս զի արժանի լինի վայելելու ամենաբարձր բարիքը՝ ազատութիւնը, «Ուր հոգի Տեառն է, անդ ազատութիւն է», իսկ Տիրոջ հոգին ճշմարտութեան հոգին է:

Ինչպէս Քրիստոսի անձնաւորութեան մէջ կրօնն ու բարոյականութիւնը, մարդասիրութիւնն ու կարեկցութիւնը անքակտելի միութիւն են կազմում, այդպէս և քրիստոնէական կրօնի մէջ: Եւ այս իրողութիւնը բղխում է մարդկային հոգւոյ խորին գիտակցութիւնից. կրօնից կտրուած բարոյականութիւնը մի տեսութիւն է միայն մեր մտքի համար, կեանքի ծառից կտրուած մի ճիւղ, որ ի վերջոյ չորանալու է դատապարտուած: Ոչ նիւթապաշտութիւնը, ոչ նրանից աւելի նուրբ նատուրալիզմը, ոչ մոնիզմը, ոչ օգտաւէտութեան վարդապետութիւնը կամ բանականութեան վերայ հիմնուած էթիկան կարող են բարոյական սկզբունքները մեր հոգեւոր կեանքի անմիջական, կենդանի տարր դարձնել. նոքա գործ չունին մեր հոգւոյ զգացմունքների հետ, որոնք բարոյական շարժման հիմքն են կազմում: Բարոյականութիւնը պէտք է լինի ինքնաբուզի, ինչպէս վճիռ ազբիւրը: Պէտք է մարդկա-

յին հոգու մէջ այն վիճակն ստեղծել, որ բարոյական գործն ու միտքը ինքնաբերաբար երևան գան։ Այդ վիճակն է կրօնական արտայայտութեամբ հաւատ առ Աստուած, սէր դէպի ընկերը և յոյս բարւոյ, գեղեցկի և ճշմարտի թագաւորութեան։ որոնք մեծ կամ փոքր չափով գոյութիւն ունին մեր սրտի խորքում։

Մարգկային հոգւոյ արժանաւորութիւնն ու բարոյական մաքրութիւնը եկեղեցւոյ գոյութեան նպատակ է։ Բարոյական մաքրութիւն ոչ սովորական հասկացողութեամբ, այլ ամբողջ ներքին մարդու, մտքի, զգացման, կամքի եթէ վերարտադրենք մեր յիշողութեան մէջ հեթանոսական զգայական, եսական և անբարոյական կեանքը քրիստոնէութեան ծագման օրերին և այդ աղտեղութեան ծովի մէջ հաւատացեալների առաքինութեան, սիրոյ և եղբայրութեան մշտադաւար կղզին, այն ժամանակ պարզ կլինի, թէ ինչ է քրիստոնէութիւնը, եկեղեցին և նորակոչումը։ Նա կեանքի աղն է, որ կամենում է քաղաքակրթութիւնն ազատել ապականութիւնից, կամենում է մեղմել և ոչնչացնել մարգկային եսականութիւնը, որ անհատական և հասարակական բնաւորութիւն կրող չարութեան, անիրաւութեան աղբիւրն է։ Այդ հեթանոսութիւնը կայ և այժմ քրիստոնեայ ազգերի և պետութիւնների մէջ և պէտք է լինի ապագայում, քանի որ մարգկային հոգու մէջ բարին ու չարը, լաւ և վատ հակումները հաւասարապէս տեղ ունին։ Եւ ահա այստեղից բըղխում է եկեղեցւոյ կրօնական-բարոյական դաստիարակութեան սրբազան կոչումը, ոչ միայն թուլացնել կամ ոչնչացնել մեր վատ հակումները, որոնք մեղքի կամ չարութեան արմատն են, այլ և զօրացնել կրօնական այն զգացմունքը, որ մարդուն դէպի Աստուծոյ սրգեգրութեան է մղում, բարոյական եւ մարդասիրական կեանքի մկրտութեան աւազանը։ Մարգկային հոգին թանգ է ըստ աւետարանական քարոզութեան և եկեղեցին իբրեւ իմաստուն վաճառական ծախսում է իւր բոլոր ինչքը այդ թանգագին մարգարիտը ձեռք բերելու համար։ Նա գործա-

դրում է դաստիարակչական բոլոր միջոցները՝ կենդանի խօսքն ու աւետարանական քարոզը, հավուական և սիրոյ գործունէութիւնը, աստուածապաշտութիւնը, համայնական կազմակերպութիւնը, գիրն ու գրականութիւնը, արուեստն ու գիտութիւնը, դպրոցն ու բարեգործական հաստատութիւնը, որպէս զի իբրև բարի և անձնուէր մշակ ոչ միայն լրիւ պահէ իւր Տիրոջ հօտը, այլ և սրտնէ և գտնէ նաև կորուսեալ ոչխարին։

Այս մտքով է նա մաքառել և պիտի մաքառէ անհատական և սոցիալական անբարոյականութեան դէմ, վաշխառութեան, արբեցութեան, անառակութեան, բռնութեան և աղքատութեան դէմ։ Քրիստոնէութիւնը տնտեսական վարդապետութիւն չէ և ոչ քաղաքական սխտեմ, այդ նորա կորուստը կլինէր, եթէ կապուած լիներ յեղյեղուկ ժամանակի երեւոյթների հետ, բայց հաւատացեալին անհատապէս և ամբողջութեանն իբրև եկեղեցի մղել է այնտեղ, ուր տնտեսական վիճակը նիւթական և բարոյական թշուառութիւն է ստեղծել մերձաւորի համար։ Եկեղեցւոյ համար նիւթական հարստութիւնն ու բարեկեցութիւնը վերջնական նպատակ չէ, նորա համար աւելի բարձր բարիք կայ քան հացը, հոգևոր-քաղաքակրթական բարիքը, «ոչ միայն հացիւ կեցցէ մարդ, այլ և բանիւն Աստուծոյ», բայց նա աչքից փախցնել չէր կարող, որ աղքատութիւնը, իրաւազուրկ վիճակը փորձութիւններ է դնում մարդու առաջ, որ յաճախ դէպի կորուստ է տանում։ Այսպիսով մենք մօտենում ենք եկեղեցւոյ երկրորդ մեծ կոչման, որ պատմութեան մէջ սիրոյ գործունէութիւն անունն է ստացել, սերտ կապուած առաջնի հետ և կարելի է ասել նորա հետևանքը։

Բ.

Մենք տեսանք, որ Քրիստոսի անձնաւորութեան, ինչպէս և քրիստոնէութեան մէջ, սէրը դէպի մերձաւորը անբաժան էր բուն կրօնականից, կրօնի էութիւնը սէրն էր առ Աստուած և առ ընկերը։ Չլինէր այդ նախադա-

սութիւնը, աւետարանի մէջ բաղմամբիւ ասացուածքներ, մաքեր և առականեր կարող ենք գտնել նոյն գաղափարը հաստատող, Քրիստոնեան պէտք է անսահման գթութեան կատարելութեան դիմէ. «եղբարք գթածք, որպէս և երկնաւոր Հայրն ձեր գթած է», պէտք է անկարեկից շանցնէ օգնութեան կարօտի մօտով, քաղցածին պիտի կերակրէ, մերկին հագցնէ, բանգարկեալին մխիթարէ... և այդ բոլորը կրօնական սրբազան պարտաւորութեան զգացմունքով, որպէս թէ Տիրոջն անէր. Քրիստոնէական կրօնի շունչըն ու հոգին գթութեան և եղբայրութեան այս սէրն է՝ առ Աստուած ունեցած որդիական վստահութեան և անձնուիրութեան հետ. եւ եկեղեցին սիրոյ այս առաքելութիւնը կատարեց պատմութեան մէջ չտեսնուած և չլուծած անօրինակ եռանդով՝ հէնց իւր ծագման առաջին օրերից, յետագայ սերունդների համար նմանողութեան գեղեցիկ օրինակ տալով. նա հանդէս է դալիս որպէս հաւասարների, եղբայրների մի միութիւն, շաղկապուած գաղափարի և սիրոյ կապակցութեամբ. եթէ եկեղեցին կրօնական և բարոյական ճշմարտութիւնների քարոզութեամբ իւր հաւատացեալների հայեացքը դէպի երկնայինն ու վսեմն էր ուղղում, գթութեան եւ սիրոյ գաղափարով նա կապում էր օրհասի եւ աւելարհի հետ. Քրիստոնէական կրօնի սոցիալական կողմն էր այս, որ այնքան բարերար արդիւնք ունեցաւ պատմութեան ընթացքում:

Եկեղեցւոյ համար սիրոյ գործունէութեան հնոցը, ուր անհատը դարձնում էր ապրել ընդհանուրի համար, ինչպէս և ամէնքը մէկի համար նամայնական կազմակերպութիւնն էր. կրօնական ոչ մի սիստեմ, սոցիալական կամ պետական ոչ մի կազմակերպութիւն այնպիսի համայնականութիւն չի արտադրել, որպիսին եկեղեցին իւր գոյութեան առաջին դարերում. Այստեղ սէրը արտայայտում էր իւր իսկական մաքրութեամբ ոչ միայն իբրեւ անձից անձի ներգործութիւն, այլ և համայնական ձևով. համայնական կեանքի կեդրոնն է կազմում աստուածապաշտութիւնն ու կենդանի քարոզը, որով հաւատացեալ-

ների ժողովը առաստիարակութեան և ազնուութեան վարժոցն էր դառնում նորա անդամների համար։ Սիրոյ ճաշը իւր շուրջն էր խմբում բոլոր հաւատացեալներին անխափ։ Աղքատներն ու աշխատանքի անբնդունակները, որբերն ու այրիները համայնքի հովանաւորութիւնն էին վայելում՝ եպիսկոպոսների և նորա սարկաւագների ձեռքով։ Ամբողջ համայնքը մի ընտանիք է կազմում, որի հոգեւոր հայրը եպիսկոպոսն էր բառի իսկական նշանակութեամբ, իսկ միւսներն էլ քոյրեր և եղբայրներ։ Աղքատների և կարօտեալների խնամատարութեան գործը իւր ընտիր կազմակերպութեամբ և բարոյական տեսակէտներով յառաջ է եկել քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ։ Այստեղ միայն առաջին անգամ կարեկցութեան և գթութեան գործը դառնում է համայնական կեանքի մասը։ Յատուկ պաշտօնեաներ նուիրուած են գթութեան գործին, նրանք ոչ միայն նիւթական օգնութիւն են հասցնում, այլ և բարոյական դաստիարակութիւն ներշնչում։ Նոքա այցելում են հիւանդներին, թանգարկեալներին, գթութեան արժանի այրիներին։ Եպիսկոպոսի յատուկ հսկողութեան տակ խնամւում են որբերը, կրթւում և մի մի արհեստ են սովորում՝ ժամանակին իրենց հացը վաստակելու համար։ Թղթիկ որբերը չափահաս դառնալուց յետոյ՝ եպիսկոպոսի հագացողութեամբ ամուսնանում են քրիստոնեայ երիտասարդների հետ։ Հեռաւոր համայնքներն իսկ օգնում են իրար։ Կարթագինէի Կիպրիանոս եպիսկոպոսը 100,000 սիտերցիուս է ուղարկում Նուբիայի եպիսկոպոսներին գերեալներին փրկելու համար։ Հռոմի Դիոնեսիոս եպիսկոպոսը մխիթարութեան թուղթ և դրամ է ուղարկում նոյն նպատակով Կեսարիայի եկեղեցուն։

Համայնական գթութեան այս զարմանալի չրջանին հետևում է քրիստոնէական բարեգործական եւ կրթական հաստատութիւնների ծաղկման չրջանը Գ. դարից սկսած։ Քրիստոնէութեան պետական կրօն դառնալուց յետոյ, երբ տառնեակ հազարներով աճում էին եպիսկոպոսների հօտի թիւը, անկարելի էր այլ ևս անհատական այնպիսի

խնամք տանել, ինչպէս հնարաւոր էր փոքրիկ համայնքների մէջ, հաստատութիւնների երևան գալուն շատ նըպաստում են և վանքերի սկզբնաւորութիւնն այդ դարում, ուր կեդրոնանում են հաստատութիւնները: Փոխանակ անհատապէս խնամելու ընդարձակ եպիսկոպոսութեան մէջ ցրուած աղքատներին, կարօտեալներին, հիւանդներին, որ անկարելի էր, հանգէս են գալիս հաստատութիւններ, այնտեղ են խմբում նրանց աւելի հեշտ կերպով օգնելու համար: Դորանով ի հարկէ անհատական և համայնական խնամատարութիւնը չի վերջանում, բայց քրիստոնէական գլխութեան գործը կեդրոնանում է հաստատութիւնների մէջ: Ստեղծւում է նորոշ պաշտօնէութիւն եպիսկոպոսի անմիջական հսկողութեան տակ՝ հաստատութիւնները կառավարելու համար: Հիւանդանոցների համար յատուկ հիւանդապահներ են պատրաստում: Աղքատների խնամատարութեան գործը դարձեալ եպիսկոպոսների և նրա սարկաւազների ձեռքին էր: Հազարաւոր և տասնեակ հազարաւոր տառապեալներ, այրիներ, որբեր, հիւանդներ, անդամաւրէժներ, խեղանդամ և աշխատանքի անընդունակ մարդիկ վայելում են եկեղեցւոյ շնորհքը: Դ. և Ե. դարերը հռովմէական պետութեան քայքայման շրջանն էր, անընդհատ պատերազմները, բարբարոսների արշաւանքները ժողովրդին վերին ծայր աղքատութեան էին հասցրել: Գերիների թիւը հազարներով էր աճում: Այսպիսի պայմանների մէջ եկեղեցին իւր եպիսկոպոսներով, իւր պաշտօնէութեամբ և հաստատութիւններով դուրովագութ և խնամածու մայր է հանդիսանում աղքատութիւնն ու նորա հետեւանքները մեղմելու, գերիներին փրկելու և սգաւոր ու վշտաբեկ որտեղն ամօքելու:

Քրիստոնէական հաստատութիւնների պսակը ասպընջանոցն էր. պանդուխտները, աղքատները, հիւանդները, որբերն ու այրիները և ամէն տեսակի տառապեալներ այնտեղ ոչ միայն օթեան, այլ և սէր ու խնամք էին վայելում: Ասպնջանոցից են ծագում հետզհետէ և միւս հաստատութիւնները՝ հիւրանոցները, հիւանդանոցները,

այրիանոցները, որբանոցները, ծերունիների և ծննդկանների ապաստարանները։ Որոշ վանքերում խնամք էին վայելում և հոգևոր կրթութիւն ստանում կոյրերը, որոնք հոգևոր երգեր և սաղմոսներ էին սովորում և երգում հաւատացեալների և ուխտաւորների առաջ, հոգեկան հիւանդներն ևս ունէին իրենց ապաստարանները։ Նոյն իսկ ընկած կանանց համար հաստատութիւններ կային, ուր նոքա ապաշխարում էին և քրիստոնէական սէրը նրանց փրկութեան համար ևս հոգում էր։ Հասարակութիւնից բջուած բորոտներն իրենց ուրկանոցներն ունէին։

Եկեղեցին այսպիսով իւր նիւթական և բարոյական ամբողջ կարողութիւնը նուիրել էր սիրոյ գործունէութեան. կտակներից, մասնաւոր նուիրաբերութիւններից, կալուածների եկամուտներից ստացուած արդիւնքը գործադրւում էր այս և սորա նման նպատակների համար։ Եկեղեցին իւր պաշտօնէութեամբ բաց ճակատով հօտին ասել կարող էր. «Եւ զքոյս ի քոյս քեզ մատուցանեմք»։ Եկեղեցւոյ ականաւոր հայրերը յատկապէս օրինակ էին հանդիսանում սիրոյ գործունէութեան և նուիրաբերութեան մէջ։ Բարսեղ Կեսարացին իւր ամբողջ կարողութիւնը ազգատներին նուիրեց և հաստատեց Կեսարիային մօտ իւր նշանաւոր ասպնջանոցը, եփրեմ Սսորին մի հիւանդանոց հիմնեց եղեսկայում 300 մահճակալներով, Հայաստանում ներսէս մեծ բարեգործակտն և կրթական հաստատութիւնների ցանցով պատեց մեր երկիրը։ Ոսկերերան երկու ասպնջանոց հիմնեց Պօլսում և 7700 աղքատ էր խնամում, Հռոմի և ուրիշ եպիսկոպոսների խաղացած դերը բարբարոսների արշաւանքների ժամանակ յօգուտ ժողովրդի, նրանց ցոյց տուած օգնութիւնը գերեալներին, յայտնի է ամենքին։ Եկեղեցին իւր եպիսկոպոսներով պաշտպան է հանդիսացել թոյլերին բռնաւորների և կայսրների դէմ, ահագին բարերար ազգեցութիւն է ունեցել պետական օրէնստուութեան վերայ, խաղաղութեան միջնորդ է հանդիսացել արիւնհեղութեան առաջն առնելու։

Գ.

Եկեղեցւոյ երրորդ կոչումը կրթական եւ քաղաքական կրթական գործունէութիւնն է: Այս կոչումն էլ սերտ կապուած է նախկին կոչումների հետ: Քրիստոնէական ճշմարտութիւնները հօտի մէջ հաստատելու համար ի սկզբանէ անտի դործադրում են քաղաքակրթական երկու կարեւոր գործոնները՝ գիրն ու կենդանի խօսքը: Աւագքերը աւետարանը բերանացի քարոզելուց յետոյ՝ հեռաւոր քաղաքներից թղթեր էին գրում համայնքների մէջ սպրդած տարածայնութիւնները փարատելու կամ թիւրիմացութիւնները պարզելու համար: Աւետարաններ են գրում Յիսուսի գործի և վարդապետութեան նկարագրութեամբ: Յետ առաքելական շրջանի և եկեղեցական հայրերը, ջատագովները ահագին մատենագրութիւն են ստեղծում եկեղեցական և աւետարանական կեանքի հետ կապուած խնդիրների վերաբերութեամբ: Եկեղեցւոյ հօտի համար ամենամեծ դպրոցը, ինչպէս տեսներ, համայնքն էր. բայց առաքելական շրջանից արդէն յատուկ պաշտօնեաներ կային, որոնք համայնքին ուսուցանում էին քրիստոնէական կրօնը և վարդապետներ (διδασκαλοι) են կոչում: Իսկ երկրորդ դարու վերջերին հանդէս են գալիս նորավարժից կրթարանները կամ՝ դպրոցները:

Քաղաքակրթական միջոցների գործադրութիւնն ու զարգացումը եկեղեցւոյ մէջ իրերի ընթացքի հետ կապուած բնական երևոյթ էր: Քրիստոնէութիւնն ինքը գրի և բարձր քաղաքակրթական կրօն էր և կոչում էր ստացել թագաւորելու ժամանակի քաղաքակիրթ ազգերի սրտի մէջ: Ուրեմն պիտի կարողանար պարզել իւր ճշմարտութիւնները նաև փիլիսոփայական կրթութիւն ստացած հասարակութեան պատշաճ լեզուով: Այստեղից են յառաջ գալիս եկեղեցական—գիտնական նշանաւոր դրոյրօցները Աղէքսանդրիայում, Անտիոքում, Եդեսիայում և այլ կեդրոններում: Եկեղեցւոյ գիտնական ներկայացու-

ցիւնները իւրացնում են յունական գիտութիւնն ու փիլիսոփայութեան մեթոդները քրիստոնէական աստուածաբանութիւն և աշխարհայեացք ստեղծելու համար: Նոյն իսկ հեթանոս երիտասարդներ ու փիլիսոփաներ լսում էին Օրիգենէսի դասախօսութիւններն Աղէքսանդրիայում: Երկրորդ դարի վերջերից սկսած գիտութիւնը դաճեց իր փրկութեան յանձին եկեղեցական նշանաւոր հայրերի: Գիտութեան պահանջի հետ յառաջ է գալիս և եկեղեցական մատենագրութեան: Առաջին քրիստոնէական մատենագրանքը ըստ եւսեբիոսի եկեղեցական պատմութեան երուսաղէմիւն էր՝ Աղէքսանդր եպիսկոպոսի ձեռքով հիմնուած Գ. դարու առաջին քառորդում: Երկրորդ և աւելի նշանաւորը Կեսարիային էր, որից օգտուելով եւսեբիոսը գրեց իւր եկեղեցւոյ նշանաւոր պատմութիւնը: Բոլոր յայտնի եպիսկոպոսութիւններն էլ հետևում են այս օրինակին: Հռոմի դիւանի սկզբնաւորութիւնը չորրորդ դարն է համարւում:

Եկեղեցին իւրացնելով յունական փիլիսոփայութիւնն ու գիտութիւնը, միւս կողմից ինքը բարձարօս ազգերի համար նոր փաղափակըրութիւն, զիր ու գրականութիւն է ստեղծում: Սլաւոնական ազգերի, գերմանացիների, անգլիացիների գրականութեան սկզբնաւորութիւնը կապուած է քրիստոնէութեան քարոզութեան հետ: Սլաւոնական ազգերի, ինչպէս և Հայոց, վրաց գրերի գիւտը կատարուել է եկեղեցւոյ պաշտօնեաների ձեռքով: Գերմանական գրականութեան ամենահին յիշատակարանը Ս. Գրքի թարգմանութիւնն է. նոյնն է և Հայոց համար: Եկեղեցին է, որ պատմութեան ասպարիզի վերայ նոր դուրս եկած ազգերի մէջ քրիստոնէութեան տարածման հետ՝ հաստատում է յունական քաղաքակրթութեան և արուեստի մնացորդները, թարգմանում է Պղատոնի, Արիստոտելի և նոր պղատոնական այլ և այլ փիլիսոփաների երկերը և աւանդում յետագայ սերունդներին: Այս քաղաքակրթական գործունէութեան մէջ շատ մեծ դեր են կատարում վանքերը, դառնալով ժամանակի գիտութեան,

արուեստի և կրթութեան որորանները: Եկեղեցւոյ դաս-
տիարակչական և քաղաքակրթական ներգործութեան շնոր-
հիւ հետզհետէ մեղմանում են բարբարոս ազգերի բար-
քերը և եւրոպական ներկայ քաղաքակրթութեան հիմքը
դրւում: Եկեղեցին իւր վանքերով, յատկապէս տրեմու-
քում, առաջնորդ է եղել նաև աշխատասիրութեան, նիւ-
թական կուլտուրայի և երկրագործութեան:

Քրիստոնէական եկեղեցւոյ բարերար ազդեցութիւնը
ոչ պակաս երևում է արուեստի զարգացման մէջ: Ընդ-
հանրապէս կրօնը հոգևոր կեանքի, քաղաքակրթութեան
և արուեստի կենսատու երակն է: Հին քաղաքակիրթ ազ-
գերի՝ Բաբելացիների և Նգիպտացիների, յատկապէս Յու-
նաց արուեստի պատմութիւնը շատ անհրաժեշտ է պարզ
ապացոյցներ է տալիս այս մասին: Յունական արուեստի՝
ճարտարապետութեան և արձանագործութեան ամենահրա-
շալի արտադրութիւնները կրօնական են՝ տաճարներ, աս-
տուածների և աստուածուհիների արձաններ: Նոյնպիսի
սերտ կապ նկատւում է բանաստեղծութեան, բեմական ար-
ուեստի և կրօնի մէջ: Բայց շատ հեռու չերթանք մարդ-
կութեան ամենամեծ հանճարներից մէկը՝ Գեոթէն հաս-
տատում է, թէ »մարդիկ միայն այնքան ժամանակ ստեղ-
ծագործող են բանաստեղծութեան և արուեստի մէջ, որ-
քան նրանք կրօնական են, հակառակ դէպքում նմանող
են կամ հնի կրկնող»:

Կրօններից ազնուագոյնն ու բարձրագոյնը բացա-
ռութիւն չպէտք է կազմէր. և յիւրաի, արուեստի, ինչ-
պէս և քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ քրիստո-
նէական տարրը ամենախոշոր տեղն է բռնում: Եւրոպա-
կան ներկայ քաղաքակրթութեան մասին կարելի է որ-
պէս քրիստոնէական քաղաքակրթութեան մասին խո-
սել: Եւ այդ հասկանալի է. ներքին և հոգևոր կեանքում
քրիստոնէական կրօնի կատարած էական դերը պէտք
է արտափայլէր և թանձրանար արուեստի և քաղաքա-
կրթութեան մէջ: Սկզբում քրիստոնէական արուեստը,
ինչպէս ցոյց են տալիս կատակոմբաների յիշատակարան-

ները կրում են հեթանոսական արուեստի հեղքեր, նոյնը կարելի է ասել ճարտարապետութեան և մանրանկարչական արուեստի մասին: Բայց քրիստոնէութեան յաղթութեամբ նորա արուեստն էլ իւր բոլոր ճիւղերով ինքնուրոյն բնաւորութիւն է ստանում: Արուեստի թագուհին, ճարտարապետութիւնը հրաշալիքներ է ստեղծել, այլ և այլ ոճերով. Յուստինիանոսի Այա-Սոֆիան և Վենետիկի Ս. Մարկոսը, Կեդիւնի դամբ, և Վիեննայի Ս. Ստեփանոսը, Փարիզի Նոտր դամբ, Հռոմի Պօղոս-Պետրոսը, Պետերբուրգի Իսակիեւսկի սաբորը, Զուարթնոցը Նրերոյքի տաճարը Հայոց մէջ և Անիի մայր եկեղեցին և այլ քրիստոնեայ ազգերի բազմաթիւ տաճարներ, որոնց անունների յիշատակութիւնը միայն երեսներ կարող էր բռնել,— յաւիտենական կոթողներ են քրիստոնէական եկեղեցւոյ բարձր ստեղծագործութեան: Նոյնը կարող ենք ասել նկարչութեան, երաժշտութեան և բանաստեղծութեան մասին: Զոյիշելով հին պատկերագրութիւնը, մոզայիկները Ռաֆեննայում և ուրիշ տեղերում, ինչպէս և մանրանկարչական արուեստի արդիւնքները՝ վերածնութեան շրջանի դասական նկարչութիւնը և արձանագործութիւնը ըստ մեծի մասին կրօնական բովանդակութիւն ունին և օրինակելի կմնան շատ երկար դարերի համար: Յիշենք միայն մի քանի վարպետներ՝ ինչպէս Փրա Անժելիկօ, Լէօնարդօ դը Վինչի, Միխել Անժելօ, Բափայէլ, Բուքենս, Դիւրեր . . . որոնց անունը անշնչելի կերպով կապուած են քրիստոնէական արուեստի պատմութեան հետ: Մարդկային ներքին աշխարհի արտայայտութիւնը հոգւոյ հայելու՝ աչքերի մէջ, մագոնանների բարոյական գեղեցկութիւնն ու մաքրութիւնը քրիստոնէութեան կենդանի ներգործութեան արդիւնքն էր արուեստի վերայ: Ներկայ երաժշտութիւնն էլ իւր ծագումով եկեղեցական է, նշանաւոր վարպետներից յիշենք Հէնդելին իւր «Մեսիասով», Բախին իւր «Մատթէոս Պատմանով» և «մտտետներով», Մոցարտին իւր «Բէգուեմով», նոյն իսկ Վագներին իւր «Պարսիփալով»: Իսկ բանաստեղծներից, չոյիշելով բուն քրիստոնէականները, ամենամեծ

հանձարները իրենց սրտի խորքում կրօնական են, ոչ դա-
ւաքանական—եկեղեցական նշանակութեամբ, այլ ըստ էու-
թեան. որովհետև բոլոր բարձր ստեղծագործութիւններն
խկապէս մեծ կամ փոքր չափով կրօնական են. Յիշենք
միայն Դանտէն իւր Աստուածային կատակերգութեամբ,
Լեսսինգը իւր Նաթան իմաստունով, Շիլլերը իւր բովան-
դակ բարոյական իդէալներով, Գեթէն իւր «Պաուս-
տով» և ընդհանրապէս տիեզերքի և հոգւոյ կապակցու-
թեան մասին ունեցած հայեացքներով:

Ե.

Այս թուուցիկ ակնարկների մէջ արտայայտուած փաս-
տերով տեսանք, որ եկեղեցին մարդկային զարգացման
ամենախոշոր գործոններից մէկն է, եթէ չասենք ամենա-
մեծը: Ընդհանուր եկեղեցւոյ հետ նոյն գաղափարները
ժառանգութիւն է ստացել և Հայոց եկեղեցին: Մտքերի
կրկնութիւն կլինէր, եթէ վերարտադրէինք և մեր եկեղեց-
ւոյ կատարած դերը՝ յառաջագիմութեան համար էական
նշանակութիւն ունեցող այն երեք խնդիրներում՝ կրօնա-
կանքարոյական դաստիարակութեան, սիրոյ կամ սոցիա-
լական գործունէութեան եւ կրթական—բաղադրական
զարգացման մէջ: Հայոց եկեղեցին պատմական բերմունքով
աւելի կենդանի դեր է կատարել և անձնուիրութիւն ցոյց
տուել դէպի իւր հօտը: Սորա վերայ պիտի աւելացնենք
և նորա ազգային բնաւորութիւնն ու նշանակութիւնը իբրեւ
ընդհանուր հայութեան գլխաւոր կապ և հոգեւոր գիտակ-
ցութեան մայր: Գործել Հայոց ազգային դարաւոր եկեղեց-
ւոյ այս պատմական առաքելութեան դէմ, նշանակում
է սեպհական ձեռքերով քանդել իւր տունը: Եկեղեցւոյ
այս սրբազան և նուիրական կոչումը պարզեցինք պատմական
լուսով, թէև թուուցիկ այսպիսի յօդուածի մէջ, որովհետև
ինչը կարող է աւելի ազդու և անաչառ խօսել, քան
կրքերից ազատ պատմական փաստն ու իրողութիւնը: Ոչ մի
բան չի կարող այնպիսի ուսուցիչ հանդիսանալ, ինչպէս

պատմութիւնը, որ մարդկային կեանքի փորձառութիւնն է։ Իսկ ընդհանուր և մասնաւորապէս Հայոց եկեղեցւոյ ամբողջ պատմութիւնը ազադակում է, թէ բարոյական և քաղակրթական մի վսեմ առաքելութիւն ունի կատարելումեր եկեղեցին և այսուհետեւ։ Ամենայն յառաջադիմութիւն անցեալի հետ կապուած մի օղակ է, այս ճշմարտութիւնը երբէք չպէտք է մոռանանք։

Հայոց վերածնութեան խաղիսիւր քրիստոնէական աւետարանական վերակենդանութիւնն է, մեր դարաւոր և սրբազան ժառանգութեան բարեփոխութիւնն ու բարեկարգութիւնը, որովհետեւ առանց բարոյական վերածնութեան ամենայն մի շարժում հաստատուած է աւազի վերայ։ Ո՛րքան կեղտ, անմաքրութիւն կար մեր նոր շարժումների մէջ, որ բարոյական զգացմունքի պակասութեան արդիւնք էր։ Մինչև չսովորենք ապրել մեր հայրերի լաւագոյն զգացումներով, չսքանչանանք մեր նախնեաց ազնիւ ստեղծագործութիւններով, չհասկանանք կանգուն և աւերակ յիշատակարանների անմոռնչ, բայց կենդանի լեզուն, բարոյապէս քաղանակիր թ մի նոր ազգ դառնալ անկարող ենք։ Բարոյական կենդանութեան արմատը մարդկային հոգին է, իսկ այս նախադրեալը տանում է մեզ դէպի բարենորոգուած ազգային եկեղեցւոյ գաղափարը։

Ծածկել չենք կարող, մեր եկեղեցին կարօտ է բարեզարդութեան և բարեկարգութեան, նորա պաշտօնէութիւնը ընդհանուր առմամբ տգէտ է և անհամապատասխան իւր բարձր կոչման, հօտը խաբխափում է բարոյական խաւարի և տգիտութեան մէջ կամ հակալրօնական ուղղութեամբ ընթանում, բայց այդ պակասութիւնները պէտք է խորին անձնուիրութեան զգացմունք յառաջ բերեն մեր մէջ՝ բուժելու նրա վէրքերը և ոչ թշնամական զգացմունք։ Մեր ձգտումը պիտի լինի նոր շունչ և ոգի տալ այս թանգագին ժառանգութեան, ընտիր պաշտօնէութիւն պատրաստել, հօտի մէջ սէր և գիտակցութիւն զարթեցնել դէպի իւր հոգեւոր կեանքի և քաղաքակրթութեան մայրը, որպէս ղի սա էլ

վերանորոգուած և զօրացած՝ աւելի արգիւնաւոր լինի այն սրբազան կոչմամբ, որ ստացել է իւր երկարատեւ պատմական կեանքով և աւետարանի ներքին ազդեցութեամբ:

Այսպիսի իղձերով և ցանկութիւններով բարի գալուստ ենք մաղթում Հայ ժողովրդի հոգեւոր և աշխարհիկ ներկայացուցիչներին և ցանկանում, որ Մ. Տաճարի սրբազան կամարների տակ մոռանան ամենայն մի անձնական և կուսակցական հաշիւ և առաջնորդուին միմիայն այս տառապեալ և բազմաչարչար եկեղեցւոյ իսկական շահերով, ընտրելով նորա համար արժանաւոր Պետ և Հովիւ, որ առաջնորդէ մեզ դէպի լոյս և ցանկալի վերածնութիւն:

Գ. Վ. Յովսէփեան

